

Савремена српска дечја књижевност и жанровске традиције европске књижевности

Проучавање фантастичних елемената у новијој српској књижевности за децу не може се изводити по критеријумима тренутно распрострањеним пре свега на енглеском говорном подручју, али присутним и у свим већим западноевропским књижевностима за децу. Наиме, за разлику од својих западноевропских и северноамеричких пандана, у српској књижевности за децу нема строге поделе на жанрове. Ово непостојање строгих жанровских одредница огледа се не само у делима аутора, већ и у критичким текстовима; добар део критичара не познаје границе фантастичних жанрова. О томе је већ писала Душица Лукић¹ (темат часописа *Детињство*).

Разлога за ово има више и различите су природе.

Као прво, традиција српске књижевности за децу умногоме се разликује од нпр. немачке; најпре, знатно је новијег порекла. Мада за оснивача наше књижевности за децу важи Доситеј Обрадовић, прва права, професионална књижевност за децу појављује се тек крајем XIX века, са Јованом Јовановићем Змајем; у том тренутку преовлађује уплив немачке дечје књижевности епохе бидермајера. Релативно слободан развој фантастичне књижевности за децу заустављен је 1945. године. Фантастика је из идеолошких разлога потискивана у периоду после другог светског рата а форсиран је реалистични модус писања. Свакако, писци су наставили да се баве фантастиком, али у оквиру бајке и нонсенса који се може граничити са фантастиком; надреалистичка и авангардна струја у нашој књижевности за децу сачувала је многе фантастичне елементе, макар на језичком нивоу. Тек на измаку ждановизма лагано се враћају фантастични мотиви, уз јако ослањање на западне моделе због недостатка домаће традиције; као преломна у овом погледу може се означити година 1954, када се појавила књига песама Душана Радовића *Поштована децо*.

Као друго, тренутно постоји обимом мала књижевна продукција у којој нема места за разграничавање великог броја поджанрова. После седамдесетих и

¹ Лукић, Душица: У игри фантазије: прилог размишљању о научној фантастици У: Детињство. ISSN 0350-5286. - Год. 26, бр. 1/2 (2000), стр. 12-22.

осамдесетих година када је домаћа књижевност за децу доживела нагли развој, са великим бројем талентованих писаца, нарочито у области поезије, али и нонсенс-прозе, деведесете године дошло је до наглог опадања броја и квалитета текстова за децу, како реалистичних тако и фантастичних. Разлози за то били су економске и политичке природе. Неки писци су емигрирали и у појединим случајевима прешли на други језик (пример Снежане Букал чија је књига *Тајна дечака Иве* најпре објављена на холандском па тек онда на српском језику и Милана Вукотића, чији је *Загонетни Иксилон* најпре објављен на немачком па преведен на српски).

Као треће, дела са фантастичним елементима углавном се не могу сврстати у уредно одређене жанрове тренутно популарне у свету. Са једне стране, то представља предност у односу на круте моделе и клишее популарних жанрова типа „*sword and sorcery*“ и увек исту иконографију *steampunk*-а и киберпанка; са друге стране, то често није последица свесне оригиналности аутора већ њиховог непознавања правила жанра или неспретности у поштовању правила одабраног жанра. Ова одлика, дакле, не искључује истовремен јак уплив страних модела књижевности за децу. Напротив, постоје покушаји да се страни модели мање или више успешно пребаце у нашу средину (криминалистички или шпијунски роман за децу).

Овде нема места за разрађивање било које од наведених теза, али покушаћу да набројим основне моделе фантастичне прозе у последњих десетак година уз свест о томе да преглед због уских временских оквира мора остати непотпун. Што се тиче термина, упућујем на *The Magic Code* Марије Николајеве² и на општеприхваћене термине у англосаксонском и немачком проучавању књижевности за децу.

Да почнемо од најпознатијег од свих фантастичних жанрова, научне фантастике. У савременој српској књижевност за децу готово да нема чисте научне фантастике, у делима која се тако дефинишу СФ се углавном меша са елементима епске фантастике и других жанрова: Оливера Јелкић (*Случај Бабарога* и *Случај Брррк*) као и Слободан Станишић (*Бомба у школи* и старија *Пластична кифла*) објављују романе у којима се СФ елементи без научних темеља мешају са елементима детективских романа, и често са бајковитим

² Nikolajeva, Maria: *The Magic Code – The use of magical patterns in fantasy for children*, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1988.

развијањем радње. Један од успешнијих је свакако роман Весне Алексић, *Ветар је, Аја*, који развија више пута коришћену тему првог контакта између детета са Земље и ванземаљске интелигенције. Исту тему обрађује и *Желим* Градимира Стојковића, који је након врло успешне серије романа *Хајдук у Београду* начинио изненађујући искорак у фантастику. Најоригиналнији је његов трећи СФ роман за децу, *Први*, антиутопија са јаким утицајем Замјатина и Орвела. Овде треба издвојити неке старије ауторе – Душицу Лукић (*Земља је у квару*), Душана Белчу (*Пријатељ са далеке звезде*; објављивао под псеудонимом Ч. А. Бел) који су писали чисту научну фантастику. У најновијем периоду, писци често комбинују елементе научне фантастике са елементима бајке или епске фантастике, не старајући се о чистоти жанровских матрица или доследности радње, са променљивим резултатима.

Међу најпопуларнијим светским врстама фантастичне књижевности налази се епска фантастика (*fantasy*). Типични представници овог жанра практично да се не могу наћи у српској књижевности за децу; ипак, у последњих неколико година и овде долази до одређених промена. Развија се специфичан поджанр који има додирних тачака са епском фантастиком а могао би се назвати „историја у виду бајке“: *Књига За Марка* Светлане Велмар-Јанковић, *Заистинска српска бајка* Гордане Влајић, приче Тиодора Росић, трилогија Драгана Лакићевића (*Мач кнеза Стефана, Принцеза и лав, Витез Вилине горе*), *Душан, принц сунца* Слободана Станишића. Ове књиге покушавају да деци приближе одређене историјске периоде, често се усредсређујући на детињство познатих историјских личности (*Књига за Марка*), и уносећи у приповедање фантастичне елементе. Ово повремено може дати занимљиво штиво, али (као и историјски роман) отвара низ проблема ако постоји изражена идеолошка тенденциозност (*Заистинска српска бајка*, рецимо, представља отворено величање породице Карађорђевића али дечјим читаоцима нуди врло мало у погледу књижевних квалитета).

„Урбана фантастика“ је прилично неодређен назив новијег датума и превасходно англофоно одређење за дела која користе мотив двојства нашег, примарног, и чаробног секундарног света. Како је у питању један од најраспрострањенијих мотива у фантастичној књижевности за децу, мотив путовања у чаробни свет и повратка из њега (Марија Николајева), овај назив не одговара појму који означаје. Мотив везе између примарног и секундарног света

је свакако најчешћи у фантастици са јаким ослањањем на моделе бајке: од старијих писаца, на овом пољу је свакако најпознатија Гроздана Олујић, која је још увек активна (*Звездане луталице*) и влада савременом бајком, лиричном и усредсређеном на њен манир приповедања пре него на садржину. Ретке су овакве адаптације бајки (значајан изузетак представљају позоришне бајке Игора Бојовића) без пародирања и са изразитим лирским квалитетима. Зорица Кубуровић у *Чаробном огледалу* нуди варијанте класичних бајки (Снежана, Пепељуга, Лепотица и звер, Ивица и Марица) без пародијског, са нежношћу и некабастом дидактиком, а у оквирним причама *Чаробног огледала* и *Вилиндвора*, као и у роману *Школа за виле*, она повезује мотиве бајки са савременим светом: секундарни свет код ње је свет вила, али тесно повезан са светом обичних људи. Са друге стране, уколико не рачунамо појављивање фолклорних мотива у историјској фантастици (лик Псоглаве у *Мачу кнеза Стефана*) и савремене обраде народних бајки, практично нема фолклорне фантастике, тј. фантастике која би се ослањала на фолклорну традицију (попут Глишићевих приповедака).

Не треба заборавити приче о неживим предметима, често играчкама – у питању је тема омиљена још од доба *Винија Пуга*. У најпопуларније писце који се баве овом тематиком убрајају се Дејан Алексић (*Пустоловине једног зрна кафе*), који формално спада у поезију па се овде нећемо задржавати на њему, и Дивна Вуксановић (*Живот с троловима*). Честе су приче о играчкама и малим бићима (посредни утицај романа *The Borrowers* Мери Нортон); приче о троловима Дивне Вуксановић почињу као документарни опис њене збирке играчака и постепено прелазе у фантастично приповедање са јаким елементима имагинарног путописа.

Нонсенс књижевност је у озбиљном опадању. Значајан изузетак у најбољој традицији домаћег нонсенса за децу (Душан Радовић, Љубивоје Ршумовић) јесте књига Војислава Жанетића *Бића о којима мало знамо*, као и књиге *Кроз гудуре Обреновца* и *Пустолов* Владимира Андрића.

Утицај преводне књижевности за децу је огроман. Очигледна је премоћ текстова са англосаксонског говорног подручја, преводе се углавном енглески и амерички писци за децу, пре свега бестселери попут Роулингове и Филипа Пулмана, али и много неквалитетнија, другоразредна литература. Поједини издавачи покушавају са издавањем неенглеских књига и проблемске литературе,

али без много успеха (као изузетак вреди навести преводе Корнелије Функе, све популарније немачке списатељице). Један од великих проблема јесте што осим „Креативног центра“ практично не постоје значајни издавачи посвећени само књижевности за децу. „Креативни центар“ има поједина изванредна издања али се не посвећује области фантастичних приповести већ превасходно педагошкој литератури и делима за најмлађе.

Видљиви су утицаји пре свега старије, раније преведене књижевности за децу, али и тематске паралеле са најновијим страним делима. Тако, на пример, и Оливера Јелкић (*Књига о главном јунаку*) и Гордана Тимотијевић (*Владимир из чудне приче*) обрађују исти постмодерни мотив детета које улази у свет књиге; овај мотив већ је познат из дела Михаела Ендеа и Јостејна Гордера, али вреди приметити да је књигу *Срце од мастила* Корнелије Функе, са сличним заплетом, на српски језик превела управо Гордана Тимотијевић.

Савремена фантастична домаћа књижевност за децу је, уопште узев, изразито неуједначеног квалитета, преовлађују дела епигонског карактера и неодређене жанровске припадности. Међутим, има и изузетно успешних дела која се издвајају од просека. Треба се надати да ће у скорије време, уз већ сада очигледан пораст укупног броја фантастичних дела намењених деци, доћи и до повећања удела квалитетне и трајне фантастичне литературе за децу.

Примарна литература:

1. Алексић, Весна: *Ветар је, Аја*. Нолит, Београд, 1996.
2. Алексић, Дејан: *Пустоловине једног зрна кафе*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004.
3. Андрић, Владимир: *Кроз гудуре Обреновца*. Креативни центар, Београд, 2004.
4. Андрић, Владимир: *Пустолов*. Радио-телевизија Србије, Београд, 2003.
5. Белча, Душан: *Пријатељ са далеке звезде*. Издавачки центар Радничког универзитета "Радивој Ћирпанов", Дневник, Нови Сад, 1982.
6. Букал, Снежана: *Тајна дечака Иве*. Народна књига-Алфа, Београд 2003.

7. Велмар-Јанковић, Светлана: *Књига за Марка*. Стубови културе, Београд, 1998.
8. Влајић, Гордана: *Заистинска српска бајка*. Неизгубљива књига, Београд, 2002.
9. Вукотић, Милан: *Загонетни Иксилон*. Креативни центар, Београд, 2004.
10. Вуксановић, Дивна: *Живот с троловима 1-2*. Народна књига-Алфа, Београд, 2002.
11. Жанетић, Војислав: *Бића о којима мало знамо*. Zepet Book World, Београд, 1997.
12. Јелкић, Оливера: *Књига о главном јунаку*. Народна књига - Алфа, Београд, 2004.
13. Јелкић, Оливера: *Случај Бабарога*. Народна књига - Алфа, Београд, 2003.
14. Јелкић, Оливера: *Случај Брррк*. Народна књига-Алфа, Београд, 2002.
15. Кубуровић, Зорица и Школа бајке: *Вилиндвор: божићна бајка*. Стубови културе, Београд, 1998.
16. Кубуровић, Зорица: *Чаробно огледало*. Нолит, Астимбо, Београд, 2000.
17. Кубуровић, Зорица: *Школа за виле*. Стубови културе, Београд, 1996.
18. Лакићевић, Драган: *Витез Вилине горе*. Дерета, Београд, 2004.
19. Лакићевић, Драган: *Мач кнеза Стефана*. Дерета, Београд, 2003.
20. Лакићевић, Драган: *Принцеза и лав*. Дерета, Београд, 2001.
21. Лукић, Душица: *Земља је у квару*. Дечје новине, Горњи Милановац, 1991.
22. Олујић, Гроздана: *Звездане луталице*. Bookland, Београд, 2002.
23. Радовић, Душан: *Поштована децо*. Дечја књига, Београд, 1954.
24. Росић, Тиодор: *Долина јоргована*. Српска књижевна задруга, Београд, 1991.
25. Станишић, Слободан: *Бомба у школи*. Bookland, Београд, 2003.
26. Станишић, Слободан: *Душан – принц сунца*. Bookland, Београд, 1999.
27. Станишић, Слободан: *Пластична кифла*. Book-Marso, Београд, 2002.
28. Стојковић, Градимир: *Желим*. Bookland, Београд, 2003.
29. Стојковић, Градимир: *Први*. Народна књига-Алфа, Београд, 2001.

30. Тимотијевић, Гордана: *Владимир из чудне приче*. Народна књига-Алфа, Београд, 2001.
31. Функе, Корнелија: *Срце од мастила*. Народна књига-Алфа, Београд, 2004.

Секундарна литература:

32. Лукић, Душица: *У игри фантазије : прилог размишљању о научној фантастици*. У: Детињство. ISSN 0350-5286. - Год. 26, бр. 1/2 (2000), стр. 12-22.
33. Nikolajeva, Maria: *The Magic Code – The use of magical patterns in fantasy for children*, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1988.

Резиме текста:

„Савремена дечја књижевност и жанровске традиције европске књижевности“ бавиће се фантастиком у савременој српској дечјој књижевности, нарочито оној најновије продукције (2000-2005. год), у ширем оквиру савремене западне фантастичне књижевности за децу. Нарочита пажња биће поклоњена паралелним трендовима у дечјим књижевностима са енглеског, немачког и српског говорног подручја.

Кључне речи:

Дечја књижевност, фантастика, жанровске традиције

Abstract:

"Contemporary children's literature and the genre traditions of European literature" deals with fantasy in contemporary Serbian children's literature, particularly the latest production (a. 2000-2005), in the wider context of contemporary Western fantastic children's literature. Particular attention is devoted to parallel trends in Serbian, English and German children's literature.

Keywords:

Children's literature, fantasy, genre traditions